
Ta druga Europa. Konceptualizacja Europy Środkowej i Wschodniej w pracach naukowych o szkolnictwie (wyższym) od 1990 do 2000 roku

Monika Orechova

Abstrakt: Niniejszy artykuł stanowi próbę zbadania wczesnych konceptualizacji Europy Środkowej i Wschodniej w badaniach nad szkolnictwem (wyższym) poprzez analizę prac naukowych powstałych w ramach tych badań między 1990 a 2000 rokiem. Wyniki analizy rzucają światło na moment narodzin Europy Środkowej i Wschodniej jako obszaru zainteresowania w badaniach nad szkolnictwem (wyższym). „Europa Środkowa i Wschodnia” jawi się jako klaster pojęciowy złożony z określeń „Europa Środkowa i Wschodnia”, „Europa Wschodnia” i „Europa Środkowa”. Wstępna analiza ilościowa częstotliwości występowania tych trzech pojęć i związanych z nimi krajów wskazuje na to, że w omawianym okresie były one używane zamiennie, a różnica w preferowanej nazwie regionu nie przekładała się na stały dobór krajów z nią kojarzonych. Pogłębiona lektura artykułów w korpusie badawczym pokazuje, że klaster regionalny kryjący się pod tymi pojęciami był konceptualizowany albo przez pryzmat postkomunizmu – jako przestrzeń naznaczona niechcianą wspólną przeszłością, albo poprzez rolę, jaką odgrywał względem reszty Europy czy też „Zachodu”.

Słowa kluczowe: Europa Środkowa i Wschodnia; historia pojęć; pojęcia regionów; szkolnictwo wyższe; dyskurs akademicki

Wstęp

Pobieżne spojrzenie na pisanstwo naukowe na temat edukacji w ostatnich trzydziestu latach ujawnia obecność pewnego zastanawiającego rozróżnienia. Spośród 1749 artykułów ze słowem „Europa” w tytule opublikowanych między 1990 a 2020 rokiem, jakie udostępniono w bazie danych ERIC (Education Resource Information Center), 562 zawiera jakąś formę określenia „Europa Środkowa i Wschodnia” (*Central and Eastern Europe*). Co ciekawe, „Europa Zachodnia” (*Western Europe*) pojawia się w 71 artykułach, w większości (37) pochodzących z okresu 1990–2000. A zatem pierwsza z tych dwóch formuł występuje niemal osiem razy częściej niż druga. Temu pozornie czysto geograficznemu rozróżnieniu nie towarzyszy klarowny podział państw zaliczanych do owych kategorii. Co więcej, trudno znaleźć podobne kategoryzacje odnoszące się do innych regionów Europy.

Gdy w tytule artykułu pada hasło „Europa”, można śmiało zakładać, że napisano go w zachodniej części kontynentu. W tekstach pochodzących z centralnej lub wschodniej (geograficznie rzecz ujmując) części Europy nazwie kontynentu towarzyszy uściślenie.

Mogą za tym stać względy praktyczne – na przykład badacze ze środkowo-wschodnich regionów Europy reagują w ten sposób na wymogi zagranicznych wydawców, dążąc do poszerzenia odbioru i zwiększenia szansy na publikację. Dotyczy to zwłaszcza badań prowadzonych w mniejszych państwach regionu. Jednocześnie taka praktyka może prowadzić do epistemologicznego zbitcia w jedną masę wielu zasadniczo od siebie różnych bytów państwowych, których nie łączy ani wspólny kontekst społeczny, ani historia, ani podejście do edukacji (Dakowska, 2017). Ponadto odwołania do Europy Środkowej i Wschodniej sprzyjają postrzeganiu tego regionu jako wewnętrznego „innego” Europy, podczas gdy Europę (Zachodnią) przedstawia się jako normę. Innymi słowy, Europa Środkowa i Wschodnia liczy się o tyle, o ile dąży do powielania owej normy zgodnie z oczekiwaniami, jakie wysuwano względem niej w okresie transformacji (Cerych, 1995).

W niniejszym artykule obiektem zainteresowania jest zatem rozwój pojęcia Europy Środkowej i Wschodniej w publikacjach naukowych w obszarze szkolnictwa (wyższego), opublikowanych w międzynarodowych czasopismach naukowych między 1990 a 2000 rokiem. W okresie tym owo pojęcie weszło (po raz pierwszy lub ponownie) do powszechnego obiegu na skutek odzyskania niepodległości przez kraje dotąd okupowane przez Związek Radziecki oraz autonomii przez państwa dotąd zaliczane do tzw. bloku wschodniego. Odniesienia do „szkolnictwa (wyższego)” sygnalizują, że większość omawianych źródeł odnosi się do ściśle określonego pola w ramach badań nad edukacją, lecz artykuły poświęcone innej tematyce także zostały wzięte pod uwagę¹. Dane badawcze do analizy ilościowej i korpus do analizy pojęciowej zaczerpnięte zostały ze zbioru artykułów opublikowanych we wskazanym okresie w czasopismach indeksowanych w bazie Scopus, których tytuły zawierają odniesienia do Europy Środkowej i/lub Wschodniej. Ogółem zbiór ten liczy odpowiednio 66 wpisów i 56 artykułów. W zakresie ilościowym analiza ocenia dystrybucję i częstotliwość odniesień do państw zaliczanych do Europy Środkowej i Wschodniej. W jakościowej (pojęciowej) części praca bada definicje regionu oraz inne pojęcia wykorzystywane obok odniesień do niego. Szczegółowy opis projektu badania znajduje się w sekcji poświęconej metodologii.

Podstawa teoretyczna

Kluczowe dla niniejszej analizy jest rozumienie „pojęcia” jako „koncentracji określonej liczby konkretnych znaczeń” (Koselleck, 2004, s. 85), zaczerpnięte z perspektywy badawczej historii pojęć (*Begriffsgeschichte*), którą można postrzegać jako część szeroko pojętego konstruktywizmu społecznego (Ifversen, 2011). Głównym obiektem zaintereso-

1 Spośród 56 artykułów w korpusie badawczym 31 dotyczyło szkolnictwa wyższego i badań, 7 – edukacji biznesowej i zarządzania, 7 – edukacji w sensie ogólnym i 3 – edukacji wczesnoszkolnej. Pozostałych 8 artykułów podejmowało różnorodną tematykę, np. umiejętność czytania i pisanie, nauka języka angielskiego czy edukacja chemiczna.

wania historii pojęć są ich przemiany zobrazowane w przesunięciach rozlicznych znaczeń składających się na określone pojęcia. Przesunięcia te stają się widoczne, gdy weźmie się pod uwagę użycie językowe. Tym, co różni pojęcie od słowa, jest zatem zdolność włączania w działanie sprowokowane określoną sytuacją lub kontekstem (Ifversen, 2011). Pojęcia regionalne lub przestrzenne, takie jak „Europa Środkowa i Wschodnia”, rzadko bywają obiektem zainteresowania historii pojęć, gdyż skupia się ona raczej na czasie niż na przestrzeni. Historia pojęć jest jednak szczególnie użyteczna w badaniach dotyczących przestrzeni, ponieważ skłania do kwestionowania „naturalności” pojęć regionalnych i pomaga wydobyć na światło dzienne historyczne (a zatem i społeczne) aspekty ich powstania (Mishkova & Trencsényi, 2017).

Badanie pojęć

W niniejszym artykule obiektem analizy jest ewolucja pojęcia Europy Środkowej i Wschodniej w społeczności badaczy edukacji między 1990 a 2000 rokiem. Przyjęte rozumienie tego, czym jest pojęcie, pochodzi z pola historii pojęć. Podstawową różnicą między słowem a pojęciem jest zakres znaczeń, jakie obejmują; słowo może jednakże mieć różne znaczenie w różnych kontekstach. Fundamentalna różnica semantyczna ujawnia się, gdy pod uwagę brane są nie tylko ilościowe, ale i jakościowe aspekty owych znaczeń. W danym kontekście jedno słowo może mieć tylko jedno znaczenie – zmienia się ono, gdy zmienia się kontekst, ale nadal pozostanie pojedyncze. Z kolei pojęcie jest koncentracją znaczeń. Jak stwierdza Reinhard Koselleck, „słowo przedstawia potencjalność znaczenia; pojęcie zawiera w sobie jego bogactwo” (Koselleck, 2004, s. 85). Inaczej mówiąc, słów (znaków semiotycznych) używamy, by odnieść się do zjawisk (referentów), zaś przy pomocy pojęć możemy opisać rzeczywistość historyczną lub doświadczenie historyczne w formie skondensowanej: „słowo staje się pojęciem tylko wtedy, gdy całość znaczenia i doświadczenia obecnego w kontekście społeczno-politycznym, w związku z którym się go używa, daje się skondensować w jednym słowie” (Koselleck, 2004, s. 85).

Pomocne objaśnienie semantyczne dostarcza tu Jan Ifversen, przywołując rozróżnienie między aspektem reprezentacyjnym a referencyjnym znaczenia pojęciowego – pierwszy dotyczy relacji między słowem a pojęciem, a drugi relacji między pojęciem a obiektem. Aspekt reprezentacyjny określa, jak pojęcia są wyrażane w słowach i jak ustrukturyzowane są ich znaczenia (Ifversen, 2011). Aspekt referencyjny zawdzięcza swą wagę temu, że dostarcza informacji na temat roli, jaką wybrane pojęcie pełni w określonym kontekście. W odróżnieniu od lingwistyki, która bada referencję w ramach języka, historia pojęć przygląda się referencji w kontekście pozajęzykowym. Historyka pojęć interesuje przede wszystkim to, jakie możliwości i ograniczenia ustala dla języka dany kontekst – jakie wybory są udostępniane aktorom społecznym, którzy postanowią wykorzystać dane pojęcie (Ifversen, 2011). Te dwa aspekty znaczenia pojęciowego są kluczowe dla niniejszej analizy, gdyż uzupełniają się wzajemnie w tym sensie, iż pojęcia

znajdują wyraz w określonych słowach. Niemniej przydana im możliwość wyrazu jest ograniczona przez to, co jest dostępne – czyli przez to, co daje się pomyśleć w danej sytuacji.

Reinhardt Koselleck wprowadził do obiegu pojęcia przestrzeni doświadczenia i horyzontu oczekiwań jako kategorie metahistoryczne nakierowane na czasowość historii. Przestrzeń doświadczenia łączy teraźniejszość z przeszłością, a horyzont oczekiwań – z przyszłością (Koselleck, 2004). W badaniu pojęć przestrzeni doświadczenia może być rozumiana jako pełnia kontekstu, całość dostępnych (przeszłych) doświadczeń odnoszących się do danego pojęcia (Ifversen, 2011). Z kolei horyzont oczekiwań określa (przyszłe) możliwe doświadczenia, które mogą się potencjalnie wydarzyć w odniesieniu do danego pojęcia (Koselleck, 2004).

Według Kosellecka, z końcem XIX wieku doszło do zasadniczego przesunięcia środka ciężkości między doświadczeniem a oczekiwaniem w ramach pojęć politycznych i społecznych. Przed epoką oświecenia pojęcia te służyły przede wszystkim jako repozytoria doświadczeń. Wraz z nadejściem nowoczesności do obiegu weszły nowe pojęcia, takie jak demokracja, liberalizm czy socjalizm, dla których brakowało przestrzeni doświadczenia, gdyż nakierowane były na przyszłość. Tak zaczęła się praktyka tworzenia pojęć opartych na oczekiwaniach, a nie doświadczeniu, w myśl logiki, dla której „im mniej niosły ze sobą doświadczeń, tym większe stwarzały oczekiwania” (Koselleck, 2004, s. 129). Tym sposobem pojęcia polityczne i społeczne przestały być zapisem określonych faktów, a zaczęły „stanowić czynniki formowania świadomości i kontroli zachowań” (Koselleck, 2004, s. 129).

W tym świetle pojęcie Europy Środkowej i Wschodniej postrzegać można jako pojęcie polityczne mające wpływ na tworzoną społecznie rzeczywistość. Jest też ono pojęciem regionalnym lub przestrzennym, którego szczególne cechy są obiektem analizy w następnej sekcji.

Pojęcia regionalne

Transnarodowa historia pojęć, której częścią jest badanie pojęć regionalnych, to względnie nowa gałąź nauki w polu tradycyjnie określonym granicami narodowymi (Marjanen, 2017). Jej wpływ jest szczególnie pozytywny, gdy chodzi o analizę pojęć regionalnych, które przekraczają owe granice. Nie chodzi jedynie o to, że część pojęć przestrzennych odnosi się do bytów większych niż państwo narodowe, ale także o to, że ich konceptualizacja nie zachodzi wyłącznie wewnątrz opisywanego regionu, lecz również poza nim. Między tą wewnętrzną i zewnętrzną formą regionalizacji zachodzi wysoce złożona interakcja, która rzadko prowadzi do wyłonienia jednego zwycięzcy – obie strony odgrywają istotną rolę w rozwoju pojęcia (Mishkova & Trencsényi, 2017).

Ogólnie rzecz biorąc, za najważniejsze źródło definicji regionów uznaje się zwykle geografę. W ramach historii pojęć, gdy mowa o pojęciach przestrzennych lub regional-

nych, przyjmuje się za pewnik, że pojęcia regionalne zawierają w sobie znaczenia poza-geograficzne (Ifversen, 2002). W praktyce można wyróżnić trzy grupy elementów konstytutywnych, które składają się na to, czym jest region: „fizyczne i antropogeniczne warunki wyznaczające region jako «formację naturalną»; struktury, instytucje i postawy wynikające z historii/dziedzictwa/kultury, które określają region jako przestrzeń kulturowo-społeczną; oraz projekty i relacje (geo)polityczne, które nadają kształt regionowi jako pojęciu politycznemu” (Mishkova & Trencsényi, 2017, s. 224).

Złożoność pojęć regionalnych uwidacznia się w tym, jak rozumiemy przestrzeń. Użytkownicy takich pojęć zwykle „naturalizują” je, gdyż postrzegają „naturalną” przestrzeń jako przeciwieństwo sztucznego czasu historycznego. Historyczność pojęć pozostaje zatem ukryta. Gdy przestrzeń także zostanie ujęta jako produkt ludzkiej percepcji i aktywności, stanie się możliwe kwestionowanie różnych fundamentalnych założeń „naturalnej” formacji pojęć przestrzennych (Mishkova & Trencsényi, 2017). Pod tym względem historia pojęć rzuca snop światła na historyczną formację fizycznej, kulturowej i politycznej przestrzeni zawartej w określonym pojęciu regionalnym.

Pojęcia w dyskursie akademickim

Pod względem procedur metodologicznych historia pojęć wiąże się z badaniem tekstów, w których konceptualizowane są dane pojęcia (Koselleck, 2002). Dyskurs akademicki jest szczególnie bogatym zasobem przy badaniu pojęć regionów, gdyż kręgi naukowe i społeczności eksperckie uważane są za równie istotnych dostarczycieli ich konceptualizacji, co decydenci, organizacje międzynarodowe i media (Mishkova & Trencsényi, 2017).

W dyskursie akademickim na temat pojęć regionów istnieje tendencja do tworzenia różnych konceptualizacji tego samego regionu w różnych polach badawczych. Polityczny aspekt naukowych konceptualizacji pojęć regionów ma dwojaką naturę: z jednej strony wiele pojęć naukowych jest fundamentalnie politycznych; z drugiej – naukowcy często legitymizują publiczny lub polityczny dyskurs wokół regionów w swoich rozprawach (Mishkova & Trencsényi, 2017). Szkolnictwo wyższe czy społeczności akademickie jako takie mogą nie być bezpośrednio (i świadomie) zaangażowane w konceptualizację pojęć regionów, jednak biorą udział w kształtowaniu istniejących konceptualizacji i potencjalnie legitymizują dyskursy polityczne na ich temat przez sam fakt przywoływania owych pojęć w tekstach naukowych.

Pojęcie Europy Środkowej i Wschodniej

Inną cechą pojęć regionów jest to, że nie występują one raczej pojedynczo, lecz jako złożone zespoły pojęć (Mishkova & Trencsényi, 2017). Widać to doskonale na przykładzie pojęcia Europy Środkowej i Wschodniej, który tworzy zespół z pojęciami Europy Wschodniej i Europy Środkowej (choć można je także ująć w ramy szerszego zespołu

obejmującego także inne pojęcia regionów Europy). Zależnie od objętości analizy każde z nich może nieść ze sobą własny zespół pojęciowy, jak ma to miejsce w przypadku Europy Środkowej, co zademonstrowali w swojej pracy Mishkova i Trencsényi (2017): Europa Środkowa na różnych etapach swojego istnienia obrosła pojęciami takimi jak *Mitteleuropa*, *Zwischeneuropa*, *East Central Europe*, masarykowska „Nowa Europa”, czy „Inna Europa”. Zdaniem Mishkovej i Trencsényia, Europa Środkowa należy do „najbardziej wzorcowych i godnych uwagi przykładów konceptualizacji «regionów historycznych»” (Mishkova & Trencsényi, 2017, s. 213).

Należy zaznaczyć, że między pojęciami regionów Europy istnieje pewna asymetria wynikająca z faktu, że kształtowały się one w różnych warunkach historycznych, pod wpływem różnych czynników i w różnych celach. Na przykład pierwotne koncepcje Europy Środkowej i Europy Wschodniej ukuto poza ich granicami (Mishkova & Trencsényi, 2017). Ponadto miejsce i asymetryczne relacje między pojęciami odgrywają niezwykle istotną rolę w formowaniu obiegowego rozumienia historii Europy, gdyż idea Europy przyjmowała różne kształty w opowieściach o historii poszczególnych europejskich narodów (Marjanen, 2017).

Wspomniana asymetryczność relacji uwidacznia się niezbiecie w historycznej formacji pojęcia Europy Wschodniej. W swoim przełomowym dziele *Inventing Eastern Europe* [Jak wynaleziono Europę Wschodnią] Larry Wolff (1994) opisuje proces tworzenia Europy Wschodniej jako „obszaru geograficznego i idei filozoficznej w jednym” w czasach oświecenia. Jego zdaniem w ramach tego procesu kwestiom geograficznym nadano znaczenie kulturowe, a podstawowym narzędziem, jakie w tym celu wykorzystano, było rodzące się właśnie pojęcie „cywilizacji”. Tym sposobem Europa Wschodnia narodziła się równolegle z Europą Zachodnią jako ośrodkiem formacji obu pojęć, które odtąd tworzyły powiązaną parę wzajemnie się definiujących bytów.

W parze tworzonej przez cywilizację i barbarzyństwo Europa Wschodnia zajęła podrzędną pozycję względem „cywilizowanego” Zachodu. Wolff nazywa wynalezienie Europy Wschodniej „intelektualnym projektem półorientalizacji” regionu, który odtąd był zarazem częścią Europy i jej wyrzutkiem, „Europą, ale i jej końcem” (Wolff, 1994, s. 7). Choć Europa Wschodnia nie stała się w pełni Innym tak jak Orient, wyznaczono jej miejsce w niedookreślonej przestrzeni kojarzonej z zacofaniem i potrzebą rozwoju (Wolff, 1994). Współcześnie to umiejscowienie wspiera pozycjonowanie Zachodu jako kategorii normatywnej. Jak zauważa Manuela Boatcă, „kategoria «Europa» zawsze obejmuje Europę Zachodnią i jej białych mieszkańców, ale Europa Wschodnia nie jest postrzegana jako jej część, dopóki jej się jako takiej nie określi” (Boatcă, 2017, s. 471).

Pojęcia przestrzenne czy nazwy regionów bywają zwykle rozumiane jako określenia wyłącznie geograficzne, zwłaszcza w kontekście pól takich jak szkolnictwo. Żadne pojęcie nie jest jednak neutralne i dotyczy to zarówno nazw regionów w sensie ogólnym, jak i konkretnego przypadku Europy Środkowej i Wschodniej. W niniejszej analizie przyjrzymy się występowaniu pojęcia Europy Środkowej i Wschodniej w pracach academic-

kich o szkolnictwie między 1990 a 2000 rokiem, by rzucić snop światła na właściwą mu przestrzeń doświadczenia i horyzont oczekiwań oraz ich możliwe implikacje.

Projekt badania

Niniejsze studium poświęcone jest wczesnym ujęciom pojęcia Europy Środkowej i Wschodniej w międzynarodowym dyskursie akademickim w polu badań nad szkolnictwem w latach dziewięćdziesiątych XX wieku. W tej sekcji pokrótce wyjaśniony zostanie projekt badania stanowiącego trzon studium oraz procedura zbierania, selekcji i analizy danych.

Źródła danych

Baza danych ERIC dostarczyła potwierdzenia wstępnej hipotezy, że Europa Środkowa i Wschodnia pojawia się częściej w pracach na temat szkolnictwa niż Europa Zachodnia. Niemniej korpus badawczy do niniejszego studium powstał na bazie artykułów indeksowanych w bazie Scopus. Ta baza dostarcza więcej przydatnych narzędzi do przedstawionej tu analizy, ponieważ udostępnia większą liczbę artykułów oraz pozwala na równoczesne szukanie różnych terminów i eksportowanie uzyskanych wyników do pliku CSV (wyniki z bazy ERIC trzeba zapisywać ręcznie).

Zbieranie danych

Największą słabością bazy Scopus jest brak osobnego obszaru badawczego pt. „Edukacja”. W związku z tym korpus badawczy uzupełniono, przeprowadzając dodatkowe wyszukiwania. Zapytanie przesłane do bazy odnosiło się do wszystkich artykułów, w których użyto terminów „Europa Środkowa i Wschodnia”, „Europa Środkowa” lub „Europa Wschodnia”, których data publikacji mieściła się w przedziale lat 1990–2000 i które zostały zamieszczone w obszarach badawczych „Nauk społecznych”, „Biznesu, Zarządzania i Księgowości” oraz „Wielu dyscyplin”². Włączenie do listy „Biznesu, Zarządzania, Księgowości” i „Wielu dyscyplin” wynikało z potrzeby poszerzenia skali korpusu. Kierowałam się założeniem, że na przykład artykuły o edukacji biznesowej (które cieszyły się wówczas popularnością w regionie w związku z przemianami gospodarczymi) mogły się znaleźć w jednej z tych dziedzin. Ogółem wyróżniono 1891 wpisów w bazie danych, z których 1768 opublikowano w języku angielskim.

2 Sformułowano następujące zapytanie: (TITLE (central AND eastern AND europe) OR TITLE (central AND europe) OR TITLE (eastern AND europe) OR TITLE (central AND eastern AND european) OR TITLE (central AND european) OR TITLE (eastern AND european)) AND PUBYEAR > 1989 AND PUBYEAR < 2001 AND (LIMIT-TO (SUBJAREA, "SOC") OR LIMIT-TO (SUBJAREA, "BUSI") OR LIMIT-TO (SUBJAREA, "MULT")).

Wybór i porządkowanie danych

Proces wyboru danych podzielono na trzy etapy. W pierwszym poddano lekturze tytuły artykułów, by określić, czy mogą dotyczyć kwestii związanych z edukacją, czy też nie. Z końcem tego etapu korpus zawierał 426 artykułów. W wielu przypadkach ich tytuły bywały dość niejasne (np. „*Modernising Eastern Europe: Theoretical problems and political dilemmas*, Müller, 1992) i nie dostarczały wystarczających informacji, by potwierdzić, czy dany artykuł powinien zostać zachowany wśród danych badawczych.

W drugim etapie poddano uważnej lekturze abstrakty artykułów, a w niektórych przypadkach same artykuły (przy braku abstraktu), by określić, czy powinny zostać zachowane w bazie danych. W tej rundzie usunięto również białe księgi i artykuły opublikowane przez instytucje ponadnarodowe, takie jak OECD, gdyż celem badania była analiza dyskursu akademickiego. Zgodnie z tym samym założeniem w bazie pozostawiono wywiady z naukowcami i felietony autorstwa naukowców. Wstępny zakres bazy danych badawczych po tym etapie wynosił 117 artykułów.

Trzeci etap selekcji pokrywał się z porządkowaniem danych. Na potrzeby analizy należało pozyskać pełny tekst każdego z artykułów. Ponieważ znaczący odsetek publikacji ujrzał światło dzienne między 1990 a 2000 rokiem i został umieszczony w Internecie w późniejszym terminie, dostępność treści nie zawsze była gwarantowana. By uzyskać jak najszerszy zakres danych, obrano różnorakie strategie celem skonstruowania bazy danych do analizy ilościowej oraz korpusu do analizy pojęciowej.

Konstrukcja bazy danych i kompilacja korpusu

Tam, gdzie dostępny był pełny tekst artykułu, był on pobierany i umieszczany w korpusie. Tam, gdzie dostęp nie był zapewniony, poddano analizie abstrakt, by ustalić, czy zawiera on dość informacji, by potwierdzić zasadność utrzymania artykułu w bazie ilościowej. Podstawowym pytaniem w tym wypadku było, czy abstrakt wymienia któreś z państw zaliczanych do Europy Środkowej i/lub Wschodniej. Jeśli taka informacja była podana w abstrakcie, artykuł włączano do bazy danych ilościowych, ale nie do korpusu do analizy pojęciowej. W trakcie tego procesu stworzono także arkusz kalkulacyjny, w którym zapisano dane ilościowe dotyczące artykułów: o jakich krajach jest w nich mowa i z jaką instytucją naukową byli związani ich autorzy w momencie publikacji. Ostateczna baza danych zawierała 66 artykułów, a korpus badawczy ograniczał się do 56 artykułów.

Analiza ilościowa

Mając na względzie relatywnie niską liczbę wpisów, do zebrania i analizy danych użyto programu Microsoft Excel. Ta część badania skupiała się zasadniczo na tym:

- jak często padają w artykułach poszczególne formy wskazanego pojęcia;

- jak często poszczególne kraje są zaliczane do Europy Środkowej i Wschodniej;
- jak często poszczególne kraje są zaliczane do Europy Wschodniej;
- jak często poszczególne kraje są zaliczane do Europy Środkowej.

Analiza pojęciowa

Artykuły w korpusie zostały poddane dogłębnej lekturze, by ocenić 1) opisy wskazanego pojęcia zaproponowane przez autorów i podstawy, na jakie się powoływali, oraz 2) inne pojęcia lub dyskursy przywołane w kontekście Europy Środkowej i Wschodniej. Analiza ilościowa dostarczyła wskazań odnośnie do określonych wzorów użycia pojęć, które można było poddać głębszej analizie w odniesieniu do analizy pojęciowej. Na przykład wobec niemożności wykazania spójnego schematu użycia pojęcia w analizie częstotliwości i dystrybucji analiza jakościowa (pojęciowa) przyglądała się bliżej opisom, jakimi posługiwali się autorzy, by wyjaśnić możliwe powody pojawienia się danych pojęć w zbiorze pojęciowym.

Wyniki i dyskusja

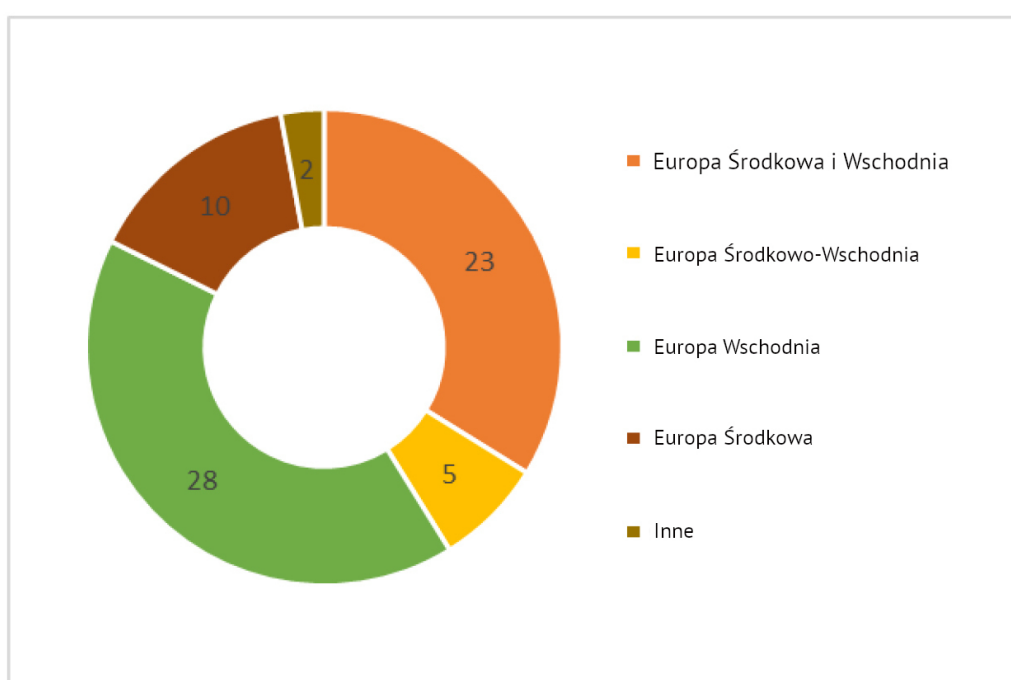
Analizowane pojęcie ma kilka warstw strukturalnych. Składa się z trzech elementów – Europa, Środkowa i Wschodnia – łączących się w kombinacje o różnej wymowie, tworząc zespoły pojęciowe Europy Środkowej i Wschodniej, Europy Wschodniej i Europy Środkowej. Niniejszą część artykułu otwiera analiza ilościowa, demonstrująca warianty pojęcia występujące w korpusie badawczym, po czym następuje omówienie prawidłowości ujawnionych w danych dotyczących częstotliwości wymieniania poszczególnych państw jako części jednego ze wskazanych pojęć regionów. Następnie rozpatrywana jest bliżej definicja pojęcia tego regionu, jak i innych, które często z nim sąsiadują.

Analiza ilościowa danych: pojęcia i słowa

Dane ilościowe są analizowane przede wszystkim pod kątem reprezentacyjnego aspektu znaczeń, czyli relacji między pojęciem a słowami, których używa się do jego wyrażenia. Biorąc pod uwagę ograniczoną wielkość próby, osiągniętych wyników nie można analizować w oderwaniu od analizy pojęciowej i powinny one być traktowane jako punkt wyjścia, a nie samodzielna obserwacja.

Częstotliwość użycia terminów

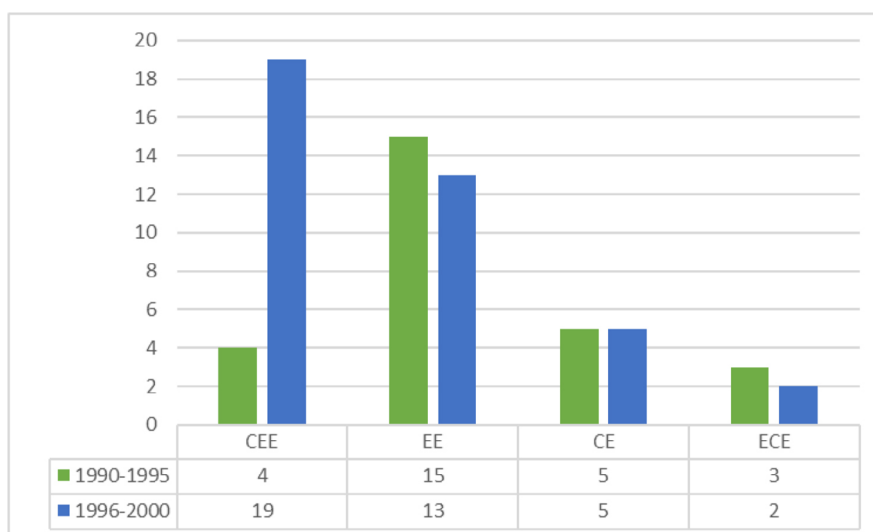
Dane wskazują, że, oprócz terminu „Europa Środkowa i Wschodnia”, autorzy używają także innych terminów w odniesieniu do tego samego regionu (zob. rys. 1). Spośród nich najczęściej pojawia się „Europa Wschodnia”, wymieniona 28 razy³, a tuż za nią „Europa Środkowa i Wschodnia” – 24 razy. Mniej powszechnie występują „Europa Środkowa” (10 przypadków) i „Europa Środkowo-Wschodnia” (5 przypadków). W artykułach odnotowano także obecność terminów „Bliski Wschód Europy” (w sąsiedztwie Europy Środkowej i Wschodniej) oraz „Azja Środkowo-Wschodnia” (ta druga określona sformułowaniem: „27 nowych państw w 6 lat”, z przykładami Rosji, Węgier oraz Bośni i Hercegowiny). Jako że oba określenia pojawiły się tylko jeden raz, zostały uznane za nieistotne i wykluczono je z dalszej analizy.

Rys. 1. Częstotliwość występowania pojęcia w artykułach między rokiem 1990 a 2000

³ W dwóch artykułach zastosowano więcej niż jeden termin, zatem liczba wzmianek nie zgadza się z liczbą artykułów.

Choć wybrany okres jest względnie krótki, odnotowano ciekawe rozbieżności uzusu między pierwszą a drugą połową tej dekady (zob. rys. 2).

Rys. 2. Częstotliwość występowania pojęcia w okresach 1990–1995 i 1996–2000. CEE – Europa Środkowa i Wschodnia, EE – Europa Wschodnia, CE – Europa Środkowa, ECE – Europa Środkowo-Wschodnia

Najbardziej powszechny spośród tych terminów – „Europa Wschodnia” – był w tym okresie przywoływany z niemal niezmienną częstotliwością, tak samo jak „Europa Środkowa”. Choć „Europa Środkowo-Wschodnia” występuje w obu połowach dekady, najpóźniejsze wystąpienia przypadają na 1996 rok, co wskazuje na ograniczenie użyteczności terminu w drugiej połowie lat dziewięćdziesiątych. Przeciwną tendencję można odnotować w przypadku „Europy Środkowej i Wschodniej”, która występuje tylko czterokrotnie w artykułach z początku lat dziewięćdziesiątych, ale po 1995 roku zyskuje dominację.

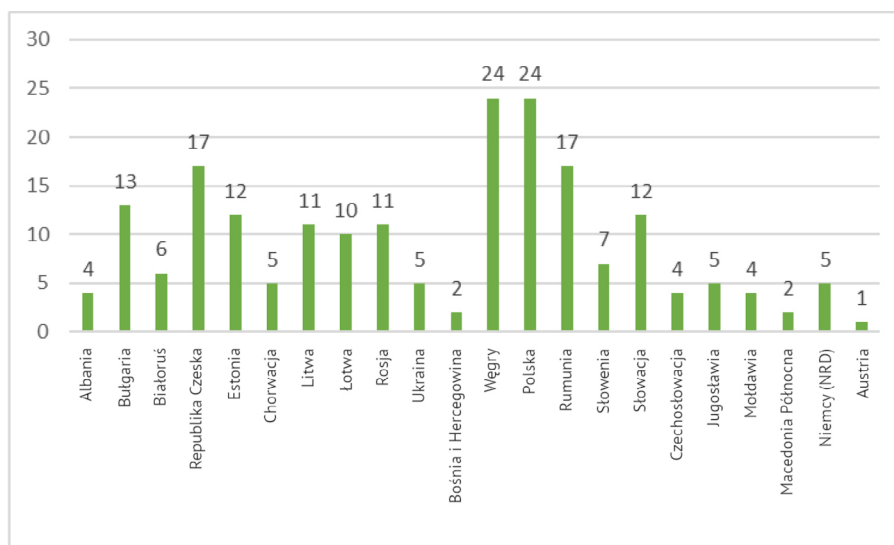
Dystrybucja państw

Druga część analizy ilościowej spaja aspekt reprezentacyjny i referencyjny, skupiając się na tym, jakie państwa wymienia się w powiązaniu z określoną nazwą regionu. W niektórych przypadkach artykuły przedstawiają wyniki badań prowadzonych w tych krajach, ale bywa i tak, że wspomniany jest jedynie region, a przykłady poszczególnych państw dostarczają materiału ilustracyjnego. Na potrzeby bieżącej analizy wszystkie wzmianki o poszczególnych krajach zostały potraktowane jako punkty danych w powiązaniu z terminem opisującym region, wykorzystanym w danym tekście. Dane przedstawiono w postaci tabel i chmur słów, aby lepiej zilustrować wyniki.

Kraje wymienione w większości artykułów, w których występują odniesienia do Europy Środkowej i Wschodniej lub Europy Środkowo-Wschodniej⁴, to Polska i Węgry, a na-

4 Ze względu na bardzo małą liczbę artykułów w bazie stosujących termin „Europa Środkowo-Wschodnia” zostały one przeanalizowane wraz z tekstami wykorzystującymi określenie „Europa Środkowa i Wschodnia” podczas analizy częstotliwości występowania wymienionych krajów.

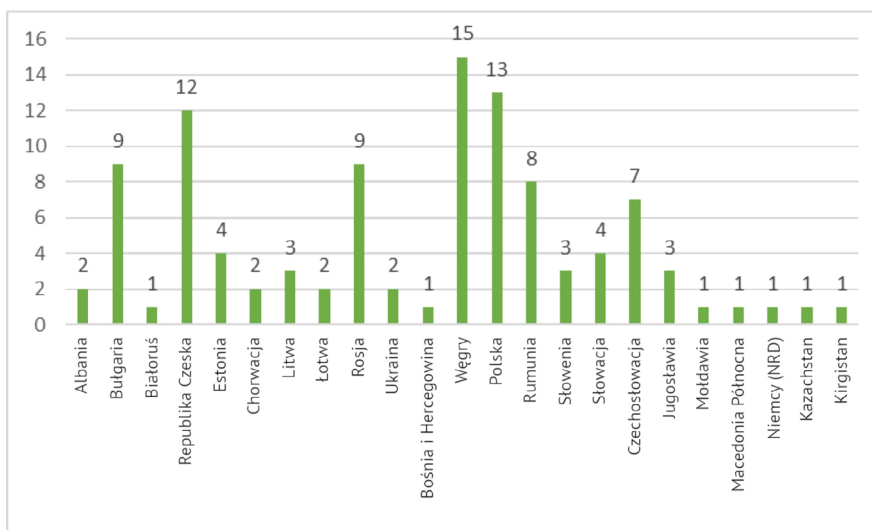
stępnie Czechy, Bułgaria, Słowacja i Estonia⁵ (patrz rys. 3). Litwa, Rosja (oraz ZSRR przed rozpadem) i Łotwa również bywają wymieniane – odpowiednio 11, 11 i 10 wystąpień.

Rys. 3. Częstotliwość wymieniania krajów w odniesieniu do „Europy Środkowej i Wschodniej” i „Europy Środkowo-Wschodniej”

Podobnie ma się sprawa z terminem „Europa Wschodnia” (zob. rys. 4). Węgry, Polska i Czechy są w tym wypadku liderami, ale dystrybucja odniesień do nich różni się między poszczególnymi autorami, co może mieć związek z mniejszą średnią liczbą państw zaliczanych do tego regionu. Relatywnie wysoka liczba wzmianek o Rosji (w porównaniu do krajów bałtyckich i innych dawnych republik radzieckich) oraz Czechosłowacji (zwłaszcza w porównaniu do Republiki Słowackiej) wydaje się mieć związek ze względnie wysoką częstotliwością występowania terminu w okresie 1990–1995. W przypadku Litwy, Łotwy i Estonii proces wyjścia ze Związku Radzieckiego i uzyskania pełnej niepodległości, oficjalnie proklamowanej w 1990 roku, potrwał co najmniej do drugiej połowy 1991 roku. Czechosłowacja rozdzieliła się na Czechy i Słowację dopiero w 1993 roku.

⁵ Nazwy krajów są wymienione w taki sam sposób, jak zostały użyte w artykułach z wyjątkiem przypadków, w których należało je zmienić dla jasności, np. dzisiejsza Północna Macedonia była pierwotnie określana jako FYROM (Former Yugoslavian Republic of Macedonia).

Rys. 4. Częstotliwość wzmianek o krajach związanych z pojęciem „Europy Wschodniej”

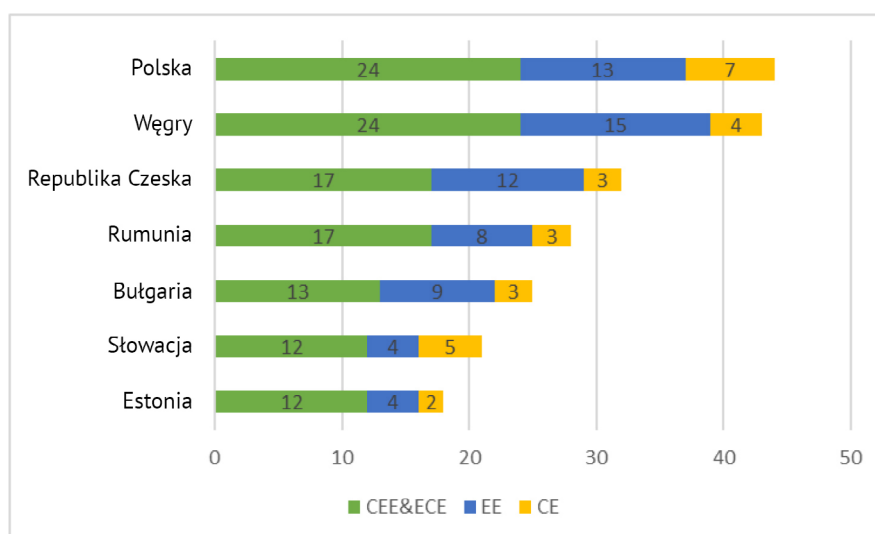
Niewielka liczba wzmianek o „Europie Środkowej” ogranicza precyzję porównań frekwencyjnych. Niemniej uwidaczniają się tu te same tendencje, które odzwierciedlają zamieszczone poniżej chmury słów (zob. rys. 5).

Rys. 5. Chmury słów odzwierciedlające częstotliwości wzmianek o krajach dla pojęcia „Europy Wschodniej” (po lewej) i „Europy Środkowej” (po prawej)

Ogólnie rzecz ujmując, dystrybucja państw wskazuje, że „Europa Środkowa i Wschodnia”, „Europa Środkowa” i „Europa Wschodnia” są używane zamiennie bez zbędnej refleksji, gdyż do każdej z nich przyporządkowywane są niemal dokładnie te same państwa. Dla przykładu, względna częstotliwość wystąpień Polski wynosi 11,94% dla „Europy Środkowej i Wschodniej oraz Europy Środkowo-Wschodniej”, 12,38% dla „Europy Wschodniej” i 13,72% dla Europy Środkowej (zob. rys. 6). Biorąc pod uwagę różnicę w liczbie przypadków odpowiadających każdej z tych częstotliwości, tak niewielkie różnice sugere-

rują, że różne pojęcia regionu użyte w poszczególnych artykułach nie są powiązane z konkretnymi państwami. Podobne prawidłowości istnieją w przypadku innych państw.

Rys. 6. Dystrybucja pojęć dla najczęściej wymienianych państw. CEE&ECE – Europa Środkowa i Wschodnia oraz Europa Środkowo-Wschodnia, EE – Europa Wschodnia, CE – Europa Środkowa

Choć „Europa Wschodnia” i „Europa Środkowa i Wschodnia” występują w podobnej liczbie tekstów, ta pierwsza nie wykazuje zmian w częstotliwości w ciągu wybranej dekady, podczas gdy ta druga pojawia się głównie po 1995 roku. Pojęcia te są jednakże używane – ogólnie rzecz biorąc – zamiennie i w związku z tymi samymi państwami. Wyniki analizy pojęciowej opartej na tych wynikach są omówione w następnej sekcji.

Analiza pojęciowa: pojęcia i obiekty

Ta część badania dotyczy referencyjnego aspektu znaczenia pojęciowego, to jest relacji między pojęciami a obiektami, do których się odnoszą. Dalszemu omówieniu poddane zostaną różne formuły definicji regionu (lub też ich brak) z artykułów zawartych w korpusie badawczym oraz terminy i pojęcia przywołane w odniesieniu do regionu. Celem tych działań jest określenie przestrzeni doświadczenia i horyzontu oczekiwań klastra pojęciowego „Europy Środkowej i Wschodniej”.

Definicje i różnice

Uważna lektura artykułów w korpusie badawczym wskazuje, że w większości przypadków autorzy pozostawiają wybrane przez siebie pojęcie bez definicji i tylko w rzad-

kich przypadkach poddają je szerszemu omówieniu. Autorzy dostarczają szeroki wachlarz definicji, od pobieżnych do pogłębionych. W wariantach skrótowych państwa wymieniono bez zbędnych szczegółów, okazjonalnie wspominając o ich miejscu historycznym. Dla przykładu: „określenie Europa Wschodnia zawiera w sobie wszystkie dawne państwa socjalistyczne w Europie Wschodniej i Środkowej, a także Niemcy Wschodnie (do 1990 Niemiecka Republika Demokratyczna) i kraje dawniej należące do ZSRR” (Havemann, 1996); albo: „państwa zaliczane do 16 «starych» i «nowych» krajów Europy Środkowej i Wschodniej (członkowie Układu Warszawskiego, dawne republiki radzieckie, państwa powstałe po rozpadzie Jugosławii)” (Piwowski, 1998).

Po przeciwnej stronie spektrum znajdują się złożone definicje wyposażone we własną typologię i rozróżnienia, takie jak zaproponowana przez Ladyslava Čerycha (Cerych, 1999). Jego zdaniem państwa Europy Środkowej i Wschodniej można podzielić na członków Grupy Wyszehradzkiej (Węgry, Polska, Republika Czeska, Republika Słowacka, Słowenia i Chorwacja), Europę Południowo-Wschodnią (Rumunia, Bułgaria, Albania i republiki byłej Jugosławii poza Słowenią i Chorwacją), kraje bałtyckie (Litwa, Łotwa i Estonia) oraz dawne republiki radzieckie (Federacja Rosyjska, Ukraina, Białoruś i Mołdawia). Ten podział uzasadniają wspólna przeszłość historyczna, wspólnota religii oraz obserwowalne podobieństwo stopnia rozwoju systemów edukacji w poszczególnych grupach państw.

Przyczyny historyczne są też przywoływane jako podstawa wyboru określonej nazwy regionu. Na przykład Péter Szebenyi (1992) uzasadnia użycie pojęcia „Europa Środkowo-Wschodnia” w odniesieniu do Czechosłowacji, Polski i Węgier w taki sposób:

Przekonanie, że kraje te stanowią osobny region, da się uzasadnić na kilka sposobów. Słowo „Wschodnia” w przywołanym zwrocie odnosi się do powszechnej praktyki zbiorczego określania państw dawnego bloku sowieckiego mianem „państw wschodnioeuropejskich”. Słowo „Środkowa” wskazuje na fakt, że region ten jest geograficznie znacznie bliższy Europy Zachodniej niż Wschodniej. W rzeczywistości chodzi o coś znacznie donioślejszego niż geograficzna lokalizacja regionu. Historia Europy Środkowo-Wschodniej jako względnie spójnego regionu sięga daleko w przeszłość (Szebenyi, 1992, s. 19).

To samo uzasadnienie historyczne jest jednak także przywoływane jako powód, dla którego ów region jest w istocie mniej homogeniczny, niż mogłoby się wydawać (Gilstrap, 2000; Heyneman, 2000). Zdaniem wielu autorów z tego regionu, pozorna homogeniczność to uciążliwe nieporozumienie (Enyedi & Medgyes, 1998; Sandi, 1992). Niektórzy twierdzą wręcz, że między poszczególnymi krajami (lub ich systemami edukacji) istniały już we wskazanym okresie (Cerych, 1999; Sadlak, 1991) lub właśnie się uwiadczały (Kozłowski, Radošević & Ircha, 1999; Tomusk, 1998) znaczące różnice. Peter Bogucki odrzuca rozumowanie geograficzne, twierdząc, że geograficzna bliskość państw nie musi wcale wiązać się z bliskością historyczną czy kulturową, a „Europę Wschodnią” nazywa „sztucznym tworem” (Bogucki, 1993, s. 146). Ciekawego uzasadnienia wyboru „Europy Środkowej i Wschodniej” kosztem „Europy Wschodniej” dostarcza Jan Sadlak: „Fakt, że samej Europie przypisuje się czasem *géométrie variable*, sugeruje, że dokładne

i bezstronne wyznaczenie granic między regionami jest problematyczne. Zatem w celu zrównoważenia arbitralnego, biegunowego rozkładu geopolitycznego Europy na «Zachód» i «Wschód» proponujemy termin «Europa Środkowa i Wschodnia», który lepiej odzwierciedla kulturową i ekonomiczną różnorodność tej części Europy» (Sadlak, 1991, s. 412). Ta interpretacja ilustruje widoczny w analizie ilościowej brak klarownego i spójnego rozumienia pojęcia Europy Środkowej i Wschodniej w pracach naukowych z ostatniej dekady XX wieku.

O czym mówimy, gdy mówimy o Europie Środkowej i Wschodniej?

Gdy przyjrzeć się temu, co mówi się o omawianym tu regionie, łatwo zauważyć pewną powtarzalność. Uważna lektura artykułów ujawniła dwie perspektywy pojęciowe. Ogólnie rzecz ujmując, pierwsza z nich – przestrzeń postkomunistyczna/postsowiecka – odnosi się do przestrzeni doświadczenia: tego, co było dla autorów widoczne w momencie pisania. Druga, związana z nowoczesną Europą / Zachodem, nakierowana jest na horyzont oczekiwań: to, co autorzy postrzegają jako możliwą przyszłość regionu.

Postkomunistyczne/postsowieckie

Znaczna większość artykułów wspomina niedawną wówczas komunistyczną przeszłość państw regionu. Biorąc pod uwagę badany okres, nie dziwi, że padają w nich określenia takie jak: „postkomunistyczny”, „blok wschodni” czy „byłe republiki radzieckie”. Jako że nazwy niektórych państw wciąż nie były jeszcze ustalone (zwłaszcza w pierwszej połowie lat dziewięćdziesiątych), wydaje się zrozumiałe, że autorzy sięgali po bardziej utarte określenia. Jest to jednak jedyna tego typu forma opisu widoczna w analizowanych artykułach, używana zarówno do charakteryzowania poszczególnych państw, jak i do uzasadnienia łączenia ich w zbiory.

W niektórych przypadkach takie zwroty padają w sąsiedztwie pojęcia regionu właśnie w celu uzasadnienia jego użycia. Za przykład może posłużyć wyjaśnienie znajdujące się w artykule zatytułowanym *The Stalled Revolution: Business Education in Eastern Europe* [Rewolucja w zawieszeniu. Edukacja biznesowa w Europie Wschodniej]:

W potocznym ujęciu zwrot „dawne komunistyczne państwa Europy Środkowej i Wschodniej” nakreśla zbyt rozległy obszar, by dało się na jego temat zaproponować jakieś znaczące uogólnienia. Skoro jednak edukacja biznesowa zetknęła się tu z tym samym komunistycznym systemem, [...] [d]la obserwatorów miejscowe szkoły są bardzo do siebie podobne, a ludzie w nich działający zachowują się w zasadniczo tożsamy sposób. Istnieją, oczywiście, różnice, ale najbardziej uderzające jest to, jak wiele te instytucje mają ze sobą wspólnego (Bennet, 1996, s. 25).

Uprzedzając krytykę homogenizacji, autor opiera swoją tezę na wspólnym fundamencie systemu komunistycznego. W świetle złożonych definicji regionów i różnic między państwami Europy Środkowej i Wschodniej niechętnie wspominana przeszłość ko-

munistyczna jawiła się jako łącząca je siła, nadająca im pozór jednolitego obszaru badań nad edukacją, czy to pod postacią „Europy Wschodniej”, czy też „Europy Środkowej”. Znaczące, że nawet tam, gdzie pojawia się pojęcie regionu, pada ono w jednym rzędzie z odniesieniem do tego, co było „dawniej”: „Odkąd w 1989 roku doszło w Europie Środkowej i Wschodniej do zmiany systemowej, Unia Europejska zaangażowała się w odbudowę systemu szkolnictwa wyższego w krajach dawnego bloku wschodniego” (Wuttig, 1998, s. 89). Powszechne odniesienia do „byłego” i „dawnego” w proponowanych pojęciach znamionują wytyczanie przestrzeni (niedawnego) doświadczenia i orientują pojęcie regionu według jego przeszłości. Można w nich też widzieć nową wersję tropu zacofania, o ile przyjmiemy argumentację Zaryckiego, że wraz z utratą kapitału symbolicznego przez Związek Radziecki komunistyczna przeszłość regionu stała się uzasadnieniem jego „niedorozwinięcia” (Zarycki, 2014). Choć postkomunistyczny/postsowiecki odnosi się pojęciowo do łatwo dostępnego kontekstu doświadczenia, niesie też ze sobą założenie, że są to dawne własności regionu, podczas gdy druga część konceptualnej pary wskazuje na to, co przyszłe.

Nowoczesna Europa / Zachód

Łagodną formę tej konceptualizacji reprezentuje idea „transferu wiedzy”. Z perspektywy teraźniejszości, jak i przyszłości, pomysł transferu zachodniej wiedzy do nowo pozyskanego regionu bezustannie się narzuca, w stwierdzeniach takich, jak: „Europa Środkowa i Wschodnia oraz Związek Radziecki stanowią nowe pole walki zachodnich edukatorów” (Fogel, 1990). Pojawia się on, gdy podejmowany jest temat możliwych reform edukacji w regionie, któremu potrzeba więcej „zachodnich” ekspertów (Pachociński, 1997), lub wtedy, gdy mowa o rozwoju nauki, do którego potrzebni są „zachodni” badacze (Lollar, 1990). Z drugiej strony, niektórzy autorzy kwestionują zasadność jednostronnej wymiany wiedzy w obszarze polityki edukacyjnej: „istnieje tendencja promowania «zachodnich» kursów i struktur – podejście zbyt wewnętrznie złożone, by dało się je zrozumieć z perspektywy Zachodu; tendencja do wydawania «uznawanych międzynarodowo» tytułów i certyfikatów – choć źródło światowego uznania jest celowo przemilczane” (Tomusk, 1998). Interesującą perspektywę proponuje Monica Lee, opisując własne doświadczenia instruktorki kursu uczenia w działaniu dla wykładowców uniwersyteckich:

Przychodzimy tu jako „zachodni eksperci” i mówimy: „naszym zdaniem tego będziecie potrzebować w przyszłości”. Kadra odpowiada: „potrzebujemy czegoś, co pomoże nam teraz – dobrze wiemy, czego nie damy rady zrobić”. My na to: „rozumiemy, co was boli, ale [...] próbujemy naprawić własne błędy i nie chcielibyśmy, byście je powtarzali”. A oni: „nie jesteśmy dziećmi. Przestańcie nas pouczać – widzimy wasze błędy, ale nasza sytuacja nie jest taka jak wasza i zostawiamy sobie prawo robienia własnych błędów i uczenia się na nich” (Lee, 1995, s. 226).

Dotykamy tu kwestii kierunku transferu wiedzy: eksperci przybywają z bagażem własnych przekonań na temat tego, co należy wiedzieć, i napotykają opór i żądanie prawa

głosu ze strony odbiorców dostarczonej wiedzy. Wypada zaznaczyć, że „transfer wiedzy” to pojęcie związane z okresem przejściowym, gdy od państw regionu oczekiwano „nadrobienia zaległości w stosunku do Zachodu” – narracja kultywowana po dziś dzień, zwłaszcza w szkolnictwie wyższym (Dakowska, 2015, s. 138).

W ekstremalnej formie ideę tę ilustrują wizje „nowoczesnej” lub „wielkiej” Europy, do której państwa Europy Środkowej i Wschodniej miałyby aspirować: „Liczymy, że nasz region ruszy naprzód w stronę nowoczesnej Europy, ale nie da się całkowicie wykluczyć kroku w tył” (Szebenyi, 1992, s. 30). Kluczowe są tu pojęcia oznaczające kierunki: „naprzód” i „w tył” oraz wyrażony otwarcie sąd, że kierunek do „nowoczesnej Europy” to kierunek „naprzód”, czyli do przestrzeni postępu. Jeśli uznamy to za wyraz oczekiwania, okaże się, że Europa Środkowa i Wschodnia jest tu konceptualizowana jako region, który ma dążyć do osiągnięcia formy bliskiej „Zachodowi” traktowanemu jako norma. Tym samym Europa Środkowa i Wschodnia znów poddana jest ocenie według stopnia cywilizacji i okazuje się gorsza od tej Europy, względem której się ją ocenia.

Zakończenie

Celem niniejszego studium była analiza pojęcia Europy Środkowej i Wschodniej w pracach akademickich poświęconych badaniom nad szkolnictwem (wyższym) w okresie od 1990 do 2000 roku. Wykazała ona, że występuje w nich klastery pojęciowy złożony z pojęć: „Europa Środkowa i Wschodnia”, „Europa Wschodnia” i „Europa Środkowa”. Analiza częstotliwości występowania tych wariantów wskazała, że były one używane zamiennie oraz że żaden z nich nie był kojarzony z wyraźnie określonym zestawem krajów wymienionych jako przedstawiciele opisywanego regionu. Dla przykładu Polska, Węgry i Czechy bywały wzmiankowane z podobną częstotliwością w związku z każdą z trzech nazw regionu.

Analiza treści artykułów potwierdziła brak spójności i klarowności pojęcia. Większość autorów nawet nie definiuje wariantu, którego używa w swoich tekstach. Uważniejsze spojrzenie na sąsiednie pojęcia pozwoliło określić przestrzeń doświadczenia klastra pojęciowego „Europy Środkowej i Wschodniej” przez odniesienie do jej dawnego statusu jako regionu postsowieckiego lub postkomunistycznego, przy czym skojarzenie to zdaje się służyć umacnianiu przekonania o „wschodniości” i „zacoferowaniu” regionu. Horyzont oczekiwań wynika wprost z tej konceptualizacji: po krajach Europy Środkowo-Wschodniej oczekuje się, że przesuną się bliżej Europy, a to sugeruje, że region nie jest postrzegany jako pełnoprawna jej część.

Konsekwencje takiej konceptualizacji są dalekosiężne. Do dzisiaj środkowoeuropejscy badacze są niedostatecznie reprezentowani w zachodnich publikacjach i instytucjach (Kalmar, 2023). W teoretycznie najbardziej umiędzynarodowionym obszarze tema-

tycznym, jakim jest edukacja – internacjonalizacja szkolnictwa wyższego – prace badaczy z Europy Wschodniej wciąż należą do rzadkości (Bedenlier, Kondakci & Zawacki-Richter, 2018). Wspomniana konceptualizacja Europy Środkowej i Wschodniej wśród przedstawicieli konkretnych społeczności badawczych może wpływać na sposoby i zakres dostępności określonych dziedzin dla badaczy z tego regionu. Gdyby „postsowieckie” systemy edukacji uległy przebudowie na obraz „Zachodu” celem „wprowadzenia ich do Europy”, nie stanowiłyby obiektu zainteresowania dla europejskiej społeczności badaczy szkolnictwa. Podobnie jak ma to miejsce ze zmniejszaniem czynnego wpływu Europy Wschodniej na kształtowanie jej własnej definicji (Wolff, 1994), stosowanie takiej konceptualizacji w obszarze badań nad szkolnictwem znacząco zmniejsza znaczenie Europy Środkowej i Wschodniej na tym polu.

Co więcej, jak zauważa ukraińska historyczka Ołesia Chromiejczuk (Khromeychuk, 2022), wiedza jest także kwestią bezpieczeństwa. Jeśli kraj lub cały region znika z map umysłowych studentów, które są formowane w trakcie nabywania przez nich wiedzy, „jego istnienie na rzeczywistej mapie świata jest zagrożone” (Khromeychuk, 2022, s. 29). Opisując wydarzenia połowy XX wieku, Wolff stwierdza, że „Europa Wschodnia mogła zostać poddana tylko dlatego, że dawno temu została już wyobrażona, odkryta, przejęta i rozdzielona” (Wolff, 1994, s. 143). Choć nie jest to może najprzyjemniejsza konkluzja, przedstawione tu badanie wskazuje, że wykorzystywanie pojęć regionów nie jest praktyką neutralną, nawet w polach niezwiązanych bezpośrednio z ich tworzeniem. Wynika z tego wniosek, że w swojej pracy naukowej musimy być świadomi własnej odpowiedzialności za świat, który tworzymy używanymi przez nas słowami i pojęciami.

Tłumaczył z angielskiego Antoni Górny

Bibliografia

- Bedenlier, S., Kondakci, Y., & Zawacki-Richter, O.** (2018). Two decades of research into the internationalization of higher education: Major themes in the *Journal of Studies in International Education* (1997–2016). *Journal of Studies in International Education*, 22(2), 108–135. <https://doi.org/10.1177/1028315317710093>
- Bennet, D. R.** (1996). The stalled revolution: Business education in Eastern Europe. *Business Horizons*, 1996, 23–29.
- Boatcă, M.** (2017). The centrality of race to inequality across the world-system. *Journal of World-Systems Research*, 23(2), 465–473. <https://doi.org/10.5195/jwsr.2017.729>
- Bogucki, P.** (1993). Between East and West: Archaeology in the new Eastern Europe. *Journal of Archaeological Research*, 1(2), 145–166. <https://doi.org/10.1007/BF01326935>
- Cerych, L.** (1995). Educational reforms in Central and Eastern Europe. *European Journal of Education*, 30(4), 423–435.
- Cerych, L.** (1999). General report on the symposium “Educational reforms in Central and Eastern Europe: Processes and outcomes”. *European Education*, 31(2), 5–38. <https://doi.org/10.2753/EUE1056-493431025>

- Dakowska, D.** (2015). Between competition imperative and Europeanisation: The case of higher education reform in Poland. *Higher Education*, 69(1), 129–141. <https://doi.org/10.1007/s10734-014-9765-6>
- Dakowska, D.** (2017). Competitive universities? The impact of international and European trends on academic institutions in the “New Europe”. *European Educational Research Journal*, 16(5), 588–604. <https://doi.org/10.1177/1474904116688024>
- Enyedi, A., & Medgyes, P.** (1998). ELT in Central and Eastern Europe. *Language Teaching*, 1998(31), 1–12.
- Fogel, D. S.** (1990). Management education in Central and Eastern Europe and the Soviet Union. *Journal of Management Development*, 9(3), 14–19. <https://doi.org/10.1108/02621719010142310>
- Gilstrap, D. L.** (2000). Developments in Central and Eastern Europe: The alliance of universities for democracy and higher education reform. *Community and Junior College Libraries*, 9(4), 5–11.
- Havemann, F.** (1996). Changing publication behaviour of East and Central European scientists and the impact of their papers. *Information Processing and Management*, 32(4), 489–496. [https://doi.org/10.1016/0306-4573\(95\)00079-8](https://doi.org/10.1016/0306-4573(95)00079-8)
- Heyneman, S. P.** (2000). From the party/state to multiethnic democracy: Education and social cohesion in Europe and Central Asia. *Educational Evaluation and Policy Analysis*, 22(2), 173–191. <https://doi.org/10.3102/01623737022002173>
- Ifversen, J.** (2002). Europe and European culture – a conceptual analysis. *European Societies*, 4(1), 1–26. <https://doi.org/10.1080/14616690220130973>
- Ifversen, J.** (2011). About key concepts and how to study them. *Contributions to the History of Concepts*, 6(1), 65–88. <https://doi.org/10.3167/choc.2011.060104>
- Kalmar, I.** (2023). Race, racialisation, and the East of the European Union: An introduction. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 49(6), 1465–1480. <https://doi.org/10.1080/1369183X.2022.2154909>
- Khromeychuk, O.** (2022). Where is Ukraine? *RSA Journal*, 168(2), 26–31.
- Koselleck, R.** (2002). *The practice of conceptual history: Timing history, spacing concepts*. Stanford University Press.
- Koselleck, R.** (2004). *Futures past: On the semantics of historical time*. Columbia University Press.
- Kozłowski, J., Radosevic, S., & Ircha, D.** (1999). History matters: The inherited disciplinary structure of the post-communist science in countries of Central and Eastern Europe and its restructuring. *Scientometrics*, 45(1), 137–166. <https://doi.org/10.1007/BF02458473>
- Lee, M.** (1995). Working with freedom of choice in Central Europe. *Management Learning*, 2(26), 215–230.
- Lollar, C.** (1990). Interview with Ivan Havel: Science in Eastern Europe. *Science*, 250, 1753. <https://doi.org/10.1126/science.250.4988.1753>
- Marjanen, J.** (2017). Transnational conceptual history, methodological nationalism, and Europe. W. W. Steinmetz, M. Freeden, & J. Fernández-Sebastián (Red.), *Conceptual history in the European space* (ss. 139–174). Berghahn Books. <https://doi.org/10.2307/j.ctvw04kcs.9>
- Mishkova, D., & Trencsényi, B.** (2017). Conceptualizing spaces within Europe: The case of meso-regions. W. W. Steinmetz, M. Freeden, & J. Fernández-Sebastián (Red.), *Conceptual history in the European space* (ss. 212–235). Berghahn Books. <https://doi.org/10.2307/j.ctvw04kcs.12>
- Pachociński, R.** (1997). Educational development in Central and Eastern Europe: Trends, perspectives, and barriers. *European Education*, 29(3), 6–25. <https://doi.org/10.2753/EUE1056-493429036>
- Piowarski, R.** (1998). The educational system in Poland and other Central–Eastern European countries during the transition period. *International Journal of Early Years Education*, 6(2), 165–176. <https://doi.org/10.1080/0966976980060204>
- Sadlak, J.** (1991). The development of higher education in Eastern and Central Europe in the aftermath of recent changes. *Prospects*, 21(3), 401–412. <https://doi.org/10.1007/BF02336447>
- Sandi, A. M.** (1992). Why is it so difficult? Misconceptions about Eastern European education in transition. *International Review of Education*, 38(6), 629–639.

Szebenyi, P. (1992). Change in the systems of public education in East Central Europe. *Comparative Education*, 28(1), 19–31. <https://doi.org/10.1080/0305006920280103>

Tomusk, V. (1998). Developments in Russian higher education: Legislative and policy reform within a Central and East European context. *Minerva*, 36(2), 125–146. <https://doi.org/10.1023/A:1004387802106>

Wolff, L. (1994). *Inventing Eastern Europe: The map of civilization on the mind of the Enlightenment*. Stanford University Press. <https://doi.org/10.1515/9780804765299>

Wuttig, S. (1998). Help for higher education institutions in Central and Eastern Europe: The tempus program is promoting reform and student exchange. *European Education*, 30(3), 89–91. <https://doi.org/10.2753/EUE1056-4934300389>

Zarycki, T. (2014). *Ideologies of eastness in Central and Eastern Europe*. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315819006>

That Other Europe: The Conceptualization of Central and Eastern Europe in (Higher) Education Research from 1990 to 2000

Abstract: This paper endeavours to interrogate the early conceptualization of the notion of Central and Eastern Europe in the field of (higher) education by analysing the academic scholarship in (higher) education research from 1990 to 2000. The results of this analysis elucidate the emergence of Central and Eastern Europe as a research unit in the field of (higher) education. Central and Eastern Europe emerges as a conceptual cluster comprised of Central and Eastern Europe, Eastern Europe and Central Europe. A preliminary quantitative analysis of frequency of use of particular concept and country distribution showed that different terms were used interchangeably and the same countries were referred to as belonging to different regions. Close reading of the articles in the research corpus revealed that the regional cluster was conceptualized as a post-communist space which was unified by its unwillingly shared past or via the role it can play vis-à-vis the rest of Europe, or “the West”.

Keywords: Central and Eastern Europe; conceptual history; regional concepts; higher education; academic discourse

Article No. 3095

DOI: 10.11649/slh.3095

Citation: Orechova, M. (2023). Ta druga Europa. Konceptualizacja Europy Środkowej i Wschodniej w pracach naukowych o szkolnictwie (wyższym) od 1990 do 2000 roku (A. Górny, Tłum.). *Studia Litteraria et Historica*, 2023(12), Article 3095. <https://doi.org/10.11649/slh.3095>

This is the Polish version of the English article entitled „That other Europe: The conceptualization of Central and Eastern Europe in (higher) education research from 1990 to 2000”, published in *Studia Litteraria et Historica*, 2023(12), Article 3095. <https://doi.org/10.11649/slh.3095>.

This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution 4.0 International License (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0>), which permits redistribution, commercial and non-commercial, provided that the article is properly cited.

© The Author(s) 2023

© To the Polish translation: Antoni Górny, 2024

Publisher: Institute of Slavic Studies, Polish Academy of Sciences, Warsaw, Poland

Author: Monika Orechova, Vilnius University, Vilnius, Lithuania

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7986-3612>

Correspondence: monika.orechova@fsf.vu.lt

Financing: The work has been prepared at the author's own expense.

Competing interests: The author has declared she has no competing interests.

Publication history

Received: 2022-09-15; Accepted: 2023-10-08; Published: 2024-06-29